

Rusmiddelbruk i Norge

Sturla Nordlund

Statens institutt for alkohol- og narkotikaforskning, Dannevigsvæien 10, 0463 Oslo

SAMMENDRAG

Alkohol er, og har alltid vært, det dominerende rusmiddel i Norge, men forbruket har variert enormt gjennom tidene. I løpet av de siste 200 år har det variert med en faktor på ca. 20. Forbruket har imidlertid aldri vært spesielt høyt i internasjonal målestokk. Omtrent 87 prosent av den voksne befolkningen (15 år og over) oppgir at de har drukket alkohol minst en gang i løpet av siste år. Mange drikker imidlertid betydelig hyppigere og har et høyt forbruk. Det kan anslås at ca. 55 000 nordmenn har et forbruk på mer enn 10 cl ren alkohol pr. dag (dvs. 36,5 liter pr. år). Alkoholforbruket er størst i Oslo og områdene omkring Oslofjorden, samt i Rogaland, Hedmark og Sør-Trøndelag. Menn drikker omtrent to og en halv gang mer enn kvinner. Forbruket øker mot en topp rundt 20-års alderen og synker deretter. Cannabisbruk kom inn som et ungdomsfenomen på midten av 1960-tallet. Ca. 10 prosent av ungdommen mellom 15 og 20 år sier de har prøvd cannabis en eller annen gang, mens det tilsvarende tallet for Oslo er nesten dobbelt så høyt. Ca. 11 prosent av den voksne befolkningen har noen gang prøvd cannabis, mens under 4 prosent har brukt det i løpet av siste 12 måneder.

Nordlund S. **The use of alcohol and other drugs in Norway.** *Nor J Epidemiol* 1996; 6 (1): 3-12.

ENGLISH SUMMARY

Alcohol is, and has always been, the dominant intoxicant in Norway. However, the extent of use has varied enormously over the years, with amounts varying by a factor of about 20 during the last 200 years. Alcohol use has never been especially high by international comparison. About 87 per cent of the population aged 15 and over report having consumed alcohol at least once during the past year, but many Norwegians drink much more frequently and have a high level of consumption. It is estimated that about 55 000 Norwegians consume on the average more than 10 cl of pure alcohol per day (36.5 litres per year). The consumption levels are above average in the Oslofjord area and in the counties of Rogaland, Hedmark and Sør-Trøndelag. Men drink about two-and-a-half times more than women. Consumption reaches a maximum around age 20, and decreases thereafter. The use of cannabis started as a youth phenomenon in the mid-sixties. About 10 per cent of Norwegian youth between 15 and 20 years of age have ever used cannabis, while the figure for Oslo is nearly 20 per cent. About 11 per cent of the adult population have ever used cannabis, while less than 4 per cent have used it during the last 12 months.

1. INNLEDNING

Stoffer som gir rusvirkning, det man kaller psykoaktive stoffer, finnes i en lang rekke vekster over hele verden og bruk av slike stoffer synes å ha fulgt menneskene til alle tider. Arkeologiske funn i Kina viser at cannabis ble brukt minst 10 000 år f.Kr. Andre funn viser at også andre psykoaktive stoffer har vært brukt for tusenvis av år siden i mange ulike kulturer, som regel i religiøse sammenhenger (1). Alkohol i form av gjæret frukt og fruktsaft må også ha vært kjent fra de tidligste tider etter som slike produkter oppstår av seg selv når råstoffene blir stående en tid. Når man skal begynne å kalle den gjærete saften for vin blir en defi-

nisjonssak, men uansett må framstilling og bruk av vin ha begynt å bli vanlig for mange tusen år siden. Øl kom antagelig i bruk noe senere etter som framstillingsprosessen er noe mer komplisert, men funn fra Mesopotamia og Egypt tyder på at produksjon av øl foregikk for minst 6000 år siden. Destillasjon av brennevin kom vesentlig senere, men skal ha vært kjent i India og Sri Lanka rundt år 800 f.Kr., og i Kina enda tidligere (1). I Europa ble brennevinsdestillering (gjen)oppdaget omtrent 2000 år senere i forbindelse med alkymistenes bestrebelser på å lage gull.

Den norske floraen er ikke av de rikeste når det gjelder vekster med psykoaktiv virkning, men også her fins det en del arter som har vært i bruk i

uminnelige tider. Av de mest kjente er fleinsopp og fluesopp. Alkohol i form av øl ser ut til å ha vært brukt i hvert fall siden bronsealderen, altså fra over 500 år f.Kr., og den greske sjøfareren Pytheas beretter at da han i år 330 kom til det landet han kalte Thule, og som sannsynligvis var vestkysten av Norge, fant han at innbyggerne brygget øl av korn. Vikingenes alkoholdrikker var i hovedsak øl av forskjellige kvaliteter, samt mjød.

Mjød ble framstilt av honning og var sannsynligvis en langt sjeldnere vare enn man kan få inntrykk av i populærkulturens vikingebilde. At vikingene gikk berserk etter å ha inntatt fluesopp o.l. tilhører nok også først og fremst de populære myter. Øl var nok langt vanligere, i hvert fall blant konger og storbønder, men kornproduksjonen var ikke av et slikt omfang at øl kunne komme i daglig bruk for det store flertall av befolkningen. Mye av ølet i vikingetiden synes dessuten å ha vært meget svakt, antagelig med et alkoholinnhold på bare 2-3 prosent. Ved enkelte anledninger av mer eller mindre religiøs og rituell art hørte imidlertid sterkere øl med, og det kunne da ofte drikkes store mengder. Det var rusen som var målet, og ga ikke ølet tilstrekkelig rusvirkning var det en skam for ølbryggeren (2).

Opp gjennom middelalderen ser ølforbruket ut til å ha nådd store høyder på kontinentet, så langt nord som til Danmark. Øl ble en del av det daglige kostholdet og ble drukket til alle måltider fra frokost til kveldsmat. Men i den fattige og undertrykte danske provinsen Norge var fremdeles øl noe man drakk ved spesielle anledninger og høytider. Da kunne man til gjengjeld drikke i dagevis og det kunne drikkes store kvanta. Distinksjonen mellom den typisk "nordiske" drikkemåten og den "kontinentale" har altså tradisjoner langt tilbake i historien. Den har sitt utgangspunkt i naturgitte og sosiale forhold, men har blitt underbygd og forsterket av en fremherskende pietistisk nøysomhetsmoral. Hardt arbeid og nøysomhet har vært en forutsetning for å overleve i landene under polarsirkelen, men man visste likevel å sette pris på en rus. Så lenge øl var et knapphetsgode sølte man det ikke bort i daglige smådoser, men sparte det til anledninger da man kunne drikke så det både merktes og syntes.

Brennevinet skal ha vært i bruk som medisin enkelte steder i Norge allerede under svartedauen, men fikk sin egentlige introduksjon blant geistlige og stormenn først langt ut på 1500-tallet (1,2). Men disse undergjørende dråpene var dyre og først på 1600-tallet ble brennevinsbrenning vanlig og brennevinskonsumet økte sterkt i alle lag av befolkningen. Brennevinet ga en raskere ruseffekt enn ølet og hadde dessuten ubegrenset holdbarhet. Men alkoholforbruket hadde også svært uheldige virkninger, og etter hvert ble det lagt begrensninger på brennevinsbrenningen. Det var flere perioder med forbud mot brennevinsbrenning i hele landet eller i deler av det,

og fra 1756 ble det et permanent forbud i Sør-Norge og året etter også nordenfjells. Dette forbudet ble opphevet i byene først i 1792 og på landet sto forbudet ved makt helt til 1816 (1,2). Selv om det var straffer for å bryte disse forbudene er det et spørsmål om hvor effektive de var. Høyst sannsynlig stammer den spesielle hjemmebrenningstradisjonen i Norge, som har holdt seg levende helt til i dag, fra denne tiden.

2. ALKOHOLFORBRUKET

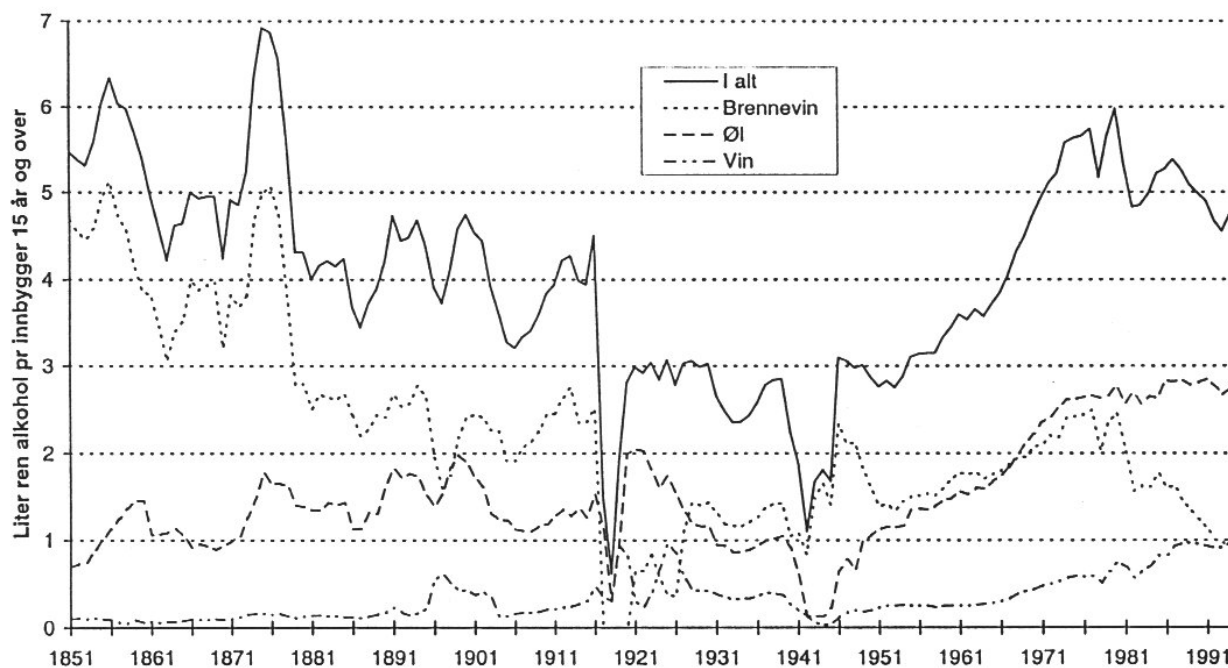
2.1. Det registrerte alkoholforbruket

I frihetsgleden etter 1814 ble det både svært liberale regler for brennevinsbrenning og et etter hvert svært høyt forbruk. Stortingets næringskomite beregnet landets brennevinsproduksjon i 1833 til godt og vel 12 liter ren alkohol pr. voksen innbygger (2). I tillegg kommer ølforbruket og litt vinimport slik at forbruket på det meste må ha ligget på mellom 2 og 3 ganger dagens reelle forbruk (dvs. inkludert det uregistrerte). Likevel var forbruket i Norge ikke spesielt høyt i internasjonal målestokk, forbruket i Sverige skal f.eks. ha vært langt høyere på samme tid. Utover mot midten av 1800-tallet ble det imidlertid innført flere og strengere regler for hvem som fikk brenne brennevin og i 1850 var det bare 40 legale brennerier igjen i hele landet.

Også forbruket var redusert betydelig i 1850 i forhold til det det var på det høyeste. Gode anslag for gjennomsnittsforbruket er det imidlertid sparsomt med bakover i historien. Det er andre typer historisk kildemateriale som ligger til grunn for beskrivelsene av de generelle alkoholvanene blant folk i tidligere tider. Anslaget som Stortingets næringskomite gjorde i 1833 var antagelig det første seriøse forsøk på å tallfeste det generelle forbruksnivået.

Da det i 1849 ble innført en produksjonsavgift på det produserte kvantum brennevin fikk man for første gang en noenlunde pålitelig rutinemessig registrering av det legalt produserte og omsatte brennevinet. Produksjonen av øl fantes det opplysninger om i amtmenenes femårsberetninger relativt langt tilbake i tid (3). Den ytterst beskjedne vinimporten fantes det også oppgaver over. Disse registreringene har Statistisk Sentralbyrå funnet såpass pålitelige at man har valgt å begynne den offisielle statistikken over alkoholforbruket fra året 1851. Siden da fins det årlige tall for forbruket av både øl, vin og brennevin. Dette gir oss et svært godt bilde av utviklingen i det registrerte alkoholforbruket gjennom en periode på nesten 150 år, slik det framgår av figur 1.

Som man ser av figuren har det registrerte forbruket av alkohol variert enormt i denne perioden. Det høyeste nivået var i 1875 da forbruket nådde nesten 7 liter ren alkohol pr. voksen innbygger (dvs. 15 år og eldre), mens det laveste var i 1918 da forbruket var

Figur 1. Årlig registrert alkoholomsetning i Norge 1851 - 1994

nede i 0,61 liter pr voksen innbygger. Mange faktorer har bidratt til denne variasjonen, deriblant også bruken av ulike alkoholpolitiske virkemidler. Utviklingen i siste del av forrige århundre fulgte en nedadgående hovedtrend, til tross for store svingninger omkring denne hovedtrenden. Dette skjedde samtidig med at avholdsbevegelsen vokste seg sterk og restriktive virkemidler ble innført i økende grad. Kulminasjonen på denne utviklingen kom med forbudet mot produksjon og salg av brennevin like før jul 1916 og forbud mot vin med mer enn 12 prosent alkohol og mot bakk-, bayer- og pilsnerøl våren 1917. Forbruket sank da radikalt og det samme gjorde antallet av de fleste typer alkoholrelaterte problemer, skader og dødsfall (4). Etter at det midlertidige forbudet mot brennevin og hetvin ble gjort permanent ved folkeavstemningen i 1919 økte forbruket igjen, spesielt av øl, men også av vin og av brennevin "til medisinsk bruk". Det totale, registrerte forbruket kom opp på et nivå som, til de flestes overraskelse, også holdt seg etter at forbudet ble opphevet.

I etterkrigstiden, nærmere bestemt fra 1953, har det vært en nesten uavbrutt økning i totalforbruket fram til 1980 (se figur 1), bortsett fra nedgangen i 1978 da det var streik ved Vinmonopolet. Streik var det også i 1982 og 1986, men ser vi bort fra de forstyrrelser dette og andre tidsavgrensede fenomener (f.eks. pengerikligheten under jappe-tiden) skapte i tidsserien for det registrerte forbruket finner man at det har vært en ny nedadgående hovedtrend siden 1980. Denne hovedtrenden beror ene og alene på

utviklingen i brennevinsforbruket som har vist en oppsiktsvekkende reduksjon siden 1980. Brennevinsforbruket i 1993 var det laveste siden starten på den offisielle statistikken i 1851, hvis vi ser bort fra forbudstida og året 1942.

2.2. Det uregistrerte alkoholforbruket

Det har vært spekulert en del på hvordan den sterke nedgangen i det registrerte brennevinskonsumet kan forklares, og en av de hypoteser som oftest blir framsatt er at prisnivået i Norge har blitt så høyt at folk skaffer seg brennevin gjennom andre kanaler enn Vinmonopolet, bl.a. ved lovlige tax-free kjøp og ved ulovlig hjemmebrenning eller kjøp av smuglervarer. Det er riktig at realprisene på alkohol har økt noe siden 1980, men det er først og fremst øl som har blitt dyrere. Brennevinsprisen har bare økt litt mer enn konsumprisindeksen, så prisargumentet alene kan ikke forklare nedgangen i brennevinsalget. Derimot har alternative og billige brennevinsilder blitt mer tilgjengelige. Bl.a. har den legale tax-free handelen økt fordi folk reiser mer, og både politiets registreringer og data fra survey-undersøkelser viser en sterk økning i tilførselen av smuglervarer det siste 10-året (5). Forbruket av hjemmebrent synes derimot ikke å ha økt i de senere år.

Det fins også et visst forbruk av uregistrert øl og vin. Hjemmeproduksjonen av øl har riktignok etter hvert blitt svært liten i våre dager, mens derimot privat vinlegging økte ganske sterkt på slutten av

1970-tallet da hurtigvinen ble introdusert. Tax-free import av vin utgjør også en økende del av vintilgangen (5). Tax-free importen av øl utgjør nok også en økende, men foreløpig svært liten del av den totale alkoholtilgangen.

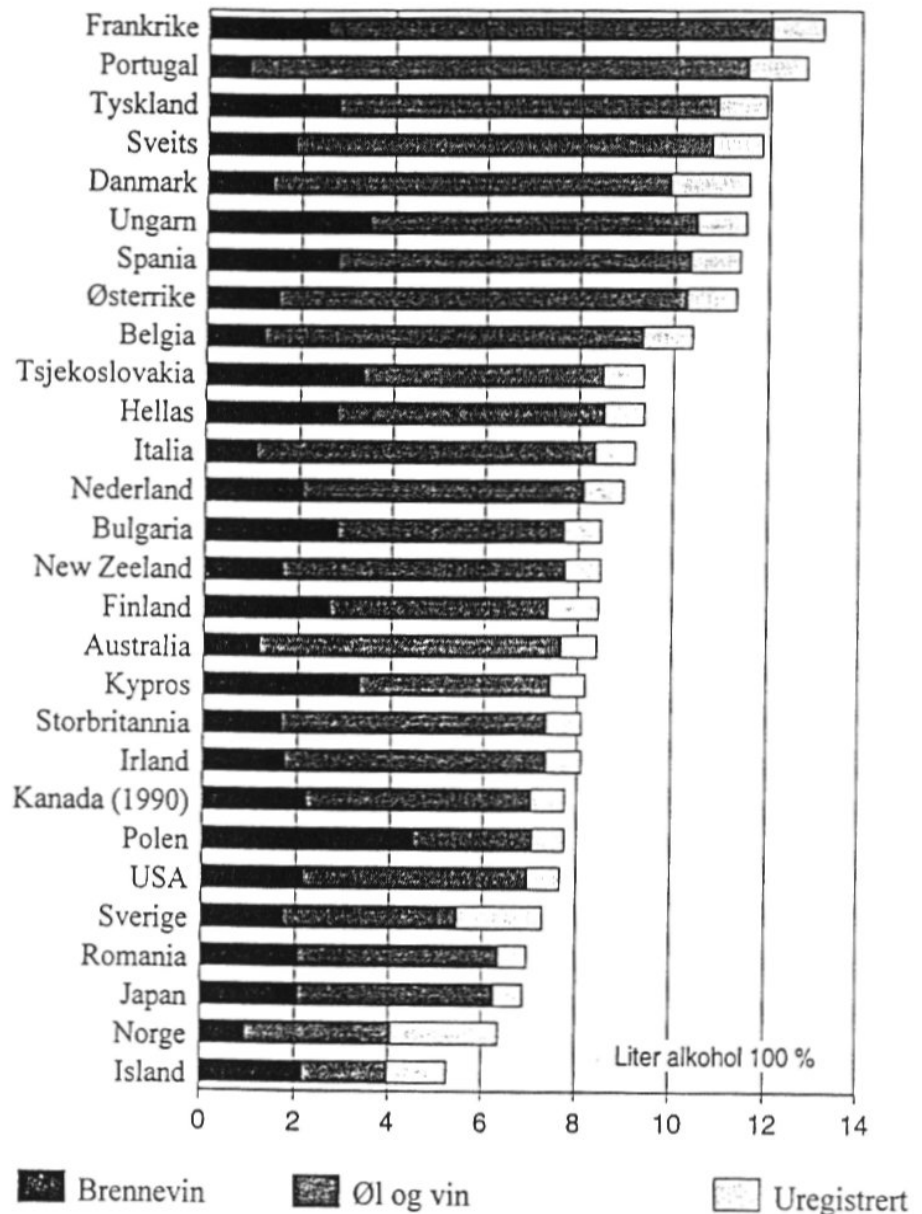
Det sier seg selv at det byr på problemer å få noenlunde sikre anslag for konsumet av uregistrert alkohol, spesielt for illegalt produsert eller innført alkohol. En må i hovedsak basere anslagene på surveyundersøkelser som det er knyttet flere feilkilder til. Disse feilkildene fører til en systematisk underestimering som er et generelt problem ved estimering av alkoholforbruk ut fra surveydata, ikke bare ved estimering av *uregistrert* alkoholbruk (5). I Norge har surveybaserte anslag for totalkonsumet ligget på noe over 50 prosent av det registrerte forbruket (se tabell 1). I undersøkelser fra andre land er det også rapportert langt større underestimering. Hvis man bruker samme metode ved flere undersøkelser vil man kunne påvise endringer over tid, men det er langt vanskeligere å anslå det korrekte nivå på forbruket på et visst tidspunkt.

Det har vært gjort mange forsøk på å anslå forbruket av ulike typer uregistrert alkohol, og flere metoder er benyttet med tildels svært forskjellige resultater. Det er også utviklet en metode for å kunne korrigere surveydata slik at det reelle konsumet av de enkelte typer

alkohol, også hjemmebrent og smuglervarer, i teorien skal bli anslått korrekt (5). Det vil føre for langt å gå inn på alle metodene og de feilkilder som knytter seg til disse i denne artikkelen. De mest realistiske anslagene tyder imidlertid på at mellom 25 og 30 prosent av det totale alkoholforbruket i Norge er uregistrert, dvs. at det ikke inngår i den offisielle forbruksstatistikken.

2.3. Totalforbruket sett i internasjonal sammenheng

Selv da det gjennomsnittlige alkoholforbruket var 2-3 ganger høyere enn nå var det, som nevnt tidligere,

Figur 2. Estimert totalforbruk av alkohol i en del land i 1991.

Kilde: World Drink Trends 1993

sannsynligvis ikke spesielt høyt i internasjonal målestokk. Norge har sannsynligvis alltid ligget lavt på den internasjonale forbruksstatistikken blant de land det er naturlig å sammenligne med. Det relativt høye uregistrerte forbruket i Norge hevdes ofte å endre dette bildet, men uregistrert forbruk finnes i alle land om enn ikke så mye som hos oss. Rimelige anslag for det uregistrerte forbruket i Norge og de andre landene vi vanligvis sammenligner oss med er lagt til de registrerte tallene i figur 2. Det framgår da at Norge beholder sin plass blant de land som har lavest gjennomsnittsforkbruk, selv når det uregistrerte forbruket tas med.

3. ALKOHOLFORBRUKETS FORDELING I BEFOLKNINGEN

Å beskrive alkoholforbrukets fordeling i befolkningen kan bety mange ting: For det første kan det bety en framstilling av hvordan folk fordeler seg langs konsumskalaen, dvs. hvor mange som befinner seg på de ulike konsumnivåene. Det kan også bety å beskrive hvor mye man drikker i ulike deler av landet, og det kan bety beskrivelser av hvordan forbruket varierer i ulike sosiale og demografiske grupper av befolkningen. Det skal her gis en kortfattet beskrivelse av noen hovedtrekk ved alkoholforbrukets fordeling ut fra alle disse tolkningene.

3.1. Andel alkoholbrukere

De fleste mennesker i de vestlige samfunn drikker alkohol nå og da, men det er også noen som "ikke drikker". Hva skal man så legge i begrepet "ikke-drikker"? Skal man mene de som aldri har drukket? De som ikke har drukket på 10 år? På ett år? Siste måned? Eller de som er ideologiske avholdsfolk og har avgitt avholdsløfte? Dette blir naturligvis en definisjonssak, men det vanlige har etter hvert blitt å kalle de som har drukket en eller annen form for alkohol i løpet av de siste 12 måneder før undersøkelsestidspunktet for "alkoholbrukere", og de øvrige for "ikke-brukere".

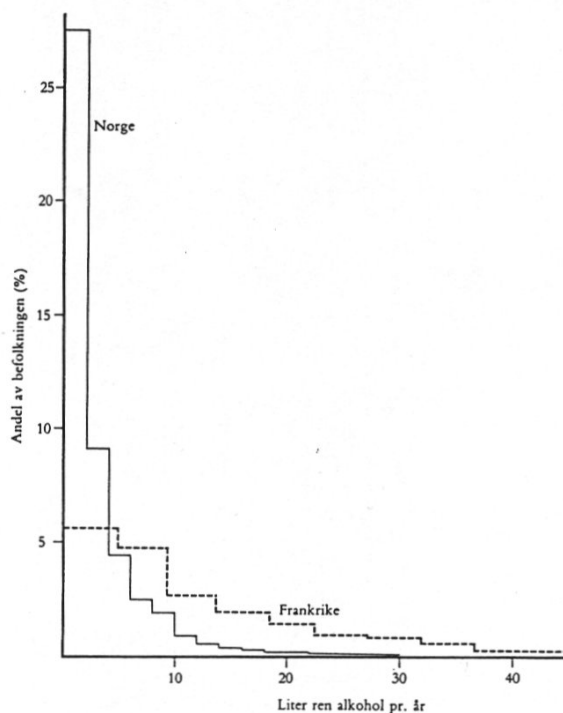
Når man bruker denne definisjonen viser intervjuundersøkelser at andelen alkoholbrukere steg fra 68 prosent av den voksne befolkning i den første undersøkelsen, som ble gjennomført i 1956, til 83 prosent i 1966 (6). Andelen alkoholbrukere steg altså med omtrent 15 prosentenheter i løpet av denne 10-årsperioden. I løpet av de neste nesten 30 år har brukerandelen holdt seg stabil omtrent på nivået fra 1966. Ved den siste undersøkelsen i 1994 var brukerandelen 87 prosent av den voksne befolkning (7).

3.2. Forbrukernes fordeling på konsumskalaen

Blant de som drikker er det store forskjeller i mengden som konsumeres, både ved det enkelte drikketilfelle og totalt over året. Ut fra surveydata har man funnet at det estimerte totalforbruket er tilnærmet lognormalt fordelt, ikke bare i Norge men i en lang rekke populasjoner med ulikt gjennomsnittsforbruk. Figur 3 viser de empiriske fordelinger av konsumentene i henholdsvis Norge og Frankrike (8). Det som er spesielt med disse empiriske fordelingene er at de grovt sett bare er en skalatransformasjon av hverandre, dvs. at fordelingen for Norge i figur 3 vil være tilnærmet lik den for Frankrike hvis vi bare forandrer skalaen på den horisontale aksene. Dette betyr at disse fordelingene er bestemt, i alle fall tilnærmet, når vi kjenner fordelingens gjennomsnitt, dvs. at fordelingen er enparametrisk.

Det estimerte totalforbruket er imidlertid, som tidligere nevnt, betydelig underestimert. Forutsetter man at det estimerte forbruket er proporsjonalt med det reelle,

vil også det reelle alkoholforbruket være tilnærmet enparametrisk lognormalt fordelt. Har man derfor et noenlunde riktig anslag for det reelle gjennomsnittsforbruket i befolkningen kan man, med stor grad av nøyaktighet, beregne alle vesentlige aspekter ved forbrukets fordeling. Kaller man f.eks. de som drikker mer enn 10 cl ren alkohol pr dag (dvs. 36,5 liter pr. år) for "storkonsumenter", og antar at et realistisk anslag for det reelle gjennomsnittsforbruket for tiden ligger på ca. 6,5 liter ren alkohol pr. år (dvs. 4,8 liter registrert og 1,7 liter uregistrert), og at andelen alkoholbrukere er 87 prosent, kan man anslå antall slike "storkonsumenter" i Norge i dag til ca. 55 000. (om beregningsmetoden se (8)) Dette er ikke det samme som å si at antall "alkoholikere" er 55 000. I motsetning til begrepet "storkonsument", slik det er definert her, er nemlig begrepet "alkoholiker" svært uklart, og det lar seg derfor ikke gjøre å gi et klart svar på hvor mange som faller inn under begrepet.

Figur 3. Empiriske fordelinger av konsumentene i Norge og Frankrike i henhold til selvrapportert forbruk
Kilde: Ole-Jørgen Skog 1985 (8)

3.3. Geografisk fordeling

Gjennomsnittskonsumet er altså en svært sentral variabel, ikke bare for deskriptive formål, men pga. den empiriske sammenhengen med andelen "storkonsumenter" er den også alkoholpolitisk svært interessant. Vi skal derfor se litt mer på hvordan gjennomsnittskonsumet er i de forskjellige deler av landet. Ved mange undersøkelser er utvalget så lite at beregninger

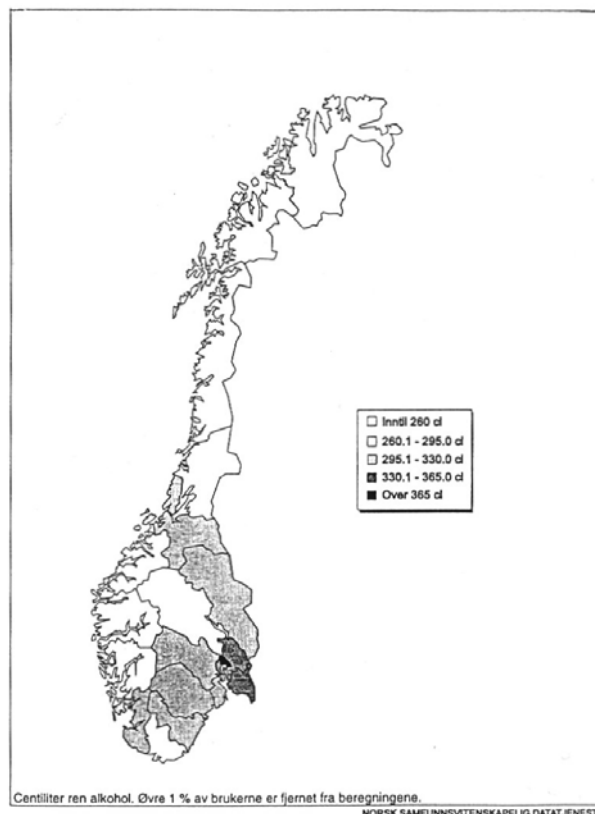
av gjennomsnittsforbruket i de enkelte fylker blir for usikre. I 1991 ble det imidlertid gjennomført en landsomfattende undersøkelse med over 13000 respondenter, og kartet i figur 4 er laget på bakgrunn av data fra denne undersøkelsen (9). Kartet viser at gjennomsnittsforbruket er størst i Oslo og de nærmeste områdene omkring. Det er også relativt høyt i Rogaland og i Hedmark og Sør-Trøndelag, mens det er lavest i Møre og Romsdal, Sogn og Fjordane og Vest-Agder. Sør- og Vestlandet har tradisjonelt hatt et lavt alkoholforbruk og har vært sterkt preget av både legmannskristendom, målsak og avholdssak. Kartet viser at disse områdene fremdeles til en viss grad har et lavt alkoholkonsum, selv om f.eks. de store endringene som oljeeventyret førte med seg i bl.a. Stavanger synes å ha ført med seg en endret livsstil på dette området.

Lager man tilsvarende kart som beskriver hhv. øl-, vin-, brennevin- og hjemmebrentforbruket i de ulike fylkene kommer det fram klare forskjeller i sammen-setningen av forbruket i de ulike deler av landet. Ølforbruket er høyest i Oslo og Østlandet ned til Aust-Agder. Vinforbruket er størst i omtrent de samme områdene, samt på hele Sørlandet til og med Rogaland. Konsumet av brennevin (inkludert hjemmebrent) er derimot sterkest konsentrert i Trøndelagsfylkene, Hedmark, Nordland og Troms, noe som i stor grad skyldes at også hjemmebrentforbruket er høyest i disse områdene (9).

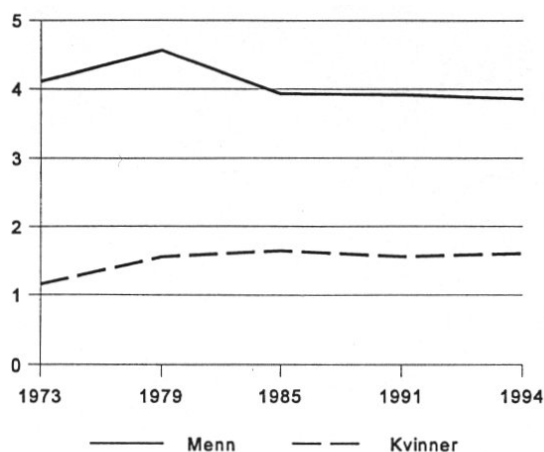
3.4. Variasjon med kjønn og alder

To sentrale variable for å beskrive alkoholkonsumets fordeling i befolkningen er kjønn og alder. Av figur 5 framgår hvordan kvinners og menns gjennomsnittlige alkoholforbruk har utviklet seg siden 1973, som er det første året det ble innhentet data som kunne brukes til å estimere gjennomsnittskonsumet.

Det framgår av figuren at det på 70-tallet var større forskjell mellom kvinners og menns gjennomsnittskonsum enn det har vært siden midten av 80-tallet. Mens menn drakk omtrent tre og en halv gang mer enn kvinner i 1973, så drikker de nå omtrent to og en halv gang mer. Man kan spekulere på hva dette skyldes, men kvinnefrigjøring, spesielt kvinners økte deltagelse i arbeidslivet og andre aktiviteter utenfor hjemmet, er nærliggende forklaringer. Det er imidlertid interessant at det ikke synes å ha vært noen videre tilnærming mellom kvinners og menns gjennomsnittlige alkoholkonsum siden midt på 80-tallet. Fremdeles drikker menn betydelig mer enn kvinner, noe som dels kan forklares ved biologiske forhold (kvinners mindre vekt og lavere andel kroppsvæske), men det er også forskjeller i de sosiale normene omkring menns og kvinners alkoholbruk, spesielt når det gjelder beruselse. Tilsvarende figurer for hver enkelt drikkesort ville vist at det er liten forskjell i gjennomsnittskonsumet av vin blant kvinner og menn. Forskjellen i totalforbruket beror utelukkende på at menn i gjennomsnitt drikker betydelig mer øl og brennevin enn kvinner.

Figur 4. Det estimerte gjennomsnittsforbruket av alkohol i de ulike fylker i Norge
Kilde: Jo Saglie 1994 (9)

Figur 5. Estimert gjennomsnittlig alkoholkonsum for kvinner og menn i perioden 1973 - 1994 (i liter ren alkohol)

Det er også stor forskjell i alkoholforbruket i ulike aldersgrupper, dvs. i ulike faser av livet, slik det framgår av tabell 1. De fleste begynner å drikke i løpet av tenårene. Andelen "alkoholbrukere" stiger bratt fra omtrent null i 10-årsalderen til rundt 93 prosent i slutten av tenårene. Økningen i gjennomsnittsforbruket

i denne perioden skyldes altså hovedsakelig at flere og flere begynner å drikke. Fra en topp omkring 20-årsalderen faller så forbruket med alderen både for kvinner og menn, selv om forskjellene ikke er så store for aldersgruppene fra 30 til 50 år, og for menn helt opp til 60 år.

Tabell 1. Estimert gjennomsnittlig årsforbruk av alkohol i 1994 (i liter ren alkohol) fordelt på kjønn og alder.

Alder	Kvinner	Menn	Totalt
15-17 år	0,97	1,95	1,44
18-20 år	3,00	5,65	4,30
21-30 år	2,07	4,95	3,55
31-40 år	1,87	4,14	3,02
41-50 år	1,88	4,02	2,96
51-60 år	1,25	3,97	2,68
61 år +	0,77	1,88	1,25
Totalt	1,60	3,86	2,71

Alkoholforbruket varierer også med mange andre individuelle og demografiske variable. Det øker bl.a. med inntekt, og til dels med utdanning. Det er høyere i byer enn på landet, spesielt gjelder det øl og vin, mens det for hjemmebrent er omvendt (9).

3.5. Beruselse

Selv om en relativt liten andel av befolkningen har et så stort årskonsum av alkohol at de med noen rimelighet kan kalles "storkonsumenter" så er det temmelig mange som ved en enkelt anledning kan drikke så mye at de blir beruset. Det er vanskelig å gi en god definisjon av "beruselse", men da vi i 1994 spurte folk om de hadde følt seg "tydelig beruset" i løpet av de siste 12 måneder svarte 40 prosent ja på dette spørsmålet (se tabell 2). Hva folk legger i begrepet "tydelig beruset" er ikke godt å si. Noen vil nok si at de er "tydelig beruset" etter å ha konsumert et par glass vin, mens andre ikke sier det før etter relativt store alkoholmengder. Vi har imidlertid også spurt om hvor mye respondentene maksimalt hadde drukket i løpet av de siste 12 måneder. Vi fant da at 43 prosent svarte at de hadde drukket minst 6 halvflasker øl, 1 hel flaske vin eller en halv flaske brennevin i løpet av en dag. Av de som hadde drukket så mye på en dag var det 84 prosent som hadde følt seg "tydelig beruset", og av de som hadde følt seg "tydelig beruset" var det 78 prosent som hadde hatt et slikt høykonsum på en dag. Det er med andre ord relativt god overensstemmelse mellom det å drikke så mye som de ovenfor angitte kvanta og det å ha følt seg "tydelig beruset", selv om overensstemmelsen langt fra er perfekt ($\pi = 0,67$). Sterkest avvik er det blant de yngste der 27 prosent svarte at de hadde hatt det angitte høykonsum på en dag samtidig som 40 prosent sa de hadde vært "tydelig beruset". For de

andre kjønns- og aldersgruppene er overensstemmelsen forbausende god, og en tabell som viser andelen som hadde drukket det angitte høykonsum på en dag vil være svært lik tabell 2. Vi holder oss derfor til tabell 2 for å beskrive andelen som har vært "tydelig beruset" i løpet av de siste 12 måneder.

Tabell 2. Prosentandel som i 1994 svarte at de hadde følt seg "tydelig beruset" minst en gang i løpet av de siste 12 måneder, fordelt på kjønn og alder.

Alder	Kvinner	Menn	Totalt
15-17 år	44	35	40
18-20 år	81	75	78
21-30 år	55	81	69
31-40 år	37	68	53
41-50 år	24	46	35
51-60 år	9	37	24
61 år +	1	12	6
Totalt	29	51	40

Tabellen viser at beruselse er langt vanligere blant yngre enn blant eldre, og generelt vanligere blant menn enn blant kvinner. Dette er ikke overraskende siden også totalforbruket er høyest i de samme gruppene. Overraskende kan det derimot virke at en høyere andel av de yngste kvinnene enn av de yngste mennene svarer at de har vært "tydelig beruset". Nå bygger disse andelenes på relativt få respondenter, og tallene har derfor store feilmarginer, men jentenes relativt høye beruselsesprevalens stemmer bra med resultater fra spesialundersøkelser av denne aldersgruppen (11). Sammenligner vi med årsforbruket i de samme aldersgrupper finner vi at en større andel av jentenes totalforbruk enn av guttenes synes å gå til "beruselse". Ser man imidlertid på andelen som er "beruset" ca. en gang pr uke eller oftere er menn dominerende, også i de yngste aldersgruppene (11).

4. NARKOTIKAFORBRUKET

Siden Norge er fattig på naturlig forekommende vekster med psykoaktiv virkning er det alkoholen som til alle tider har vært det helt dominerende rusmidlet. Slik er det også i våre dager. I forrige århundre var det fritt salg på de fleste medikamenter, ikke minst på de såkalte patentmedisiner, eller arcana, som ofte inneholdt små mengder av bl.a. opiater. I tillegg hadde legene stor frihet til å skrive ut resepter på ulike preparater som inneholdt bl.a. opiater helt fram til 1957 da det kom en betydelig innstramning i denne retten i lovverket (1). Det fins ikke oversikter over hvor stort omfang bruken av patentmedisiner og andre preparater med innhold av "bedøvende midler" har hatt, men Helsedirektoratet hadde i 1956, på grunnlag av resept-

registreringer, kjennskap til 700 misbrukere som gikk på faste doser, de fleste på morfin (10).

Når man i dag snakker om narkotikamisbruk er det vanligvis det moderne forbruket som ble introdusert i enkelte ungdomsmiljøer på midten av 60-tallet man tenker på. Til å begynne med besto dette forbruket nesten utelukkende av cannabisrøyking og var konsentrert til de store byene, spesielt til Oslo-området. For å få en oppfatning om hvor utbredt dette var foretok SIFA en spørreskjemaundersøkelse blant ungdom i Oslo i 1968. Denne undersøkelsen er siden blitt gjentatt årlig, noe som bl.a. har resultert i den lange tids-serien som er presentert i figur 6 (11).

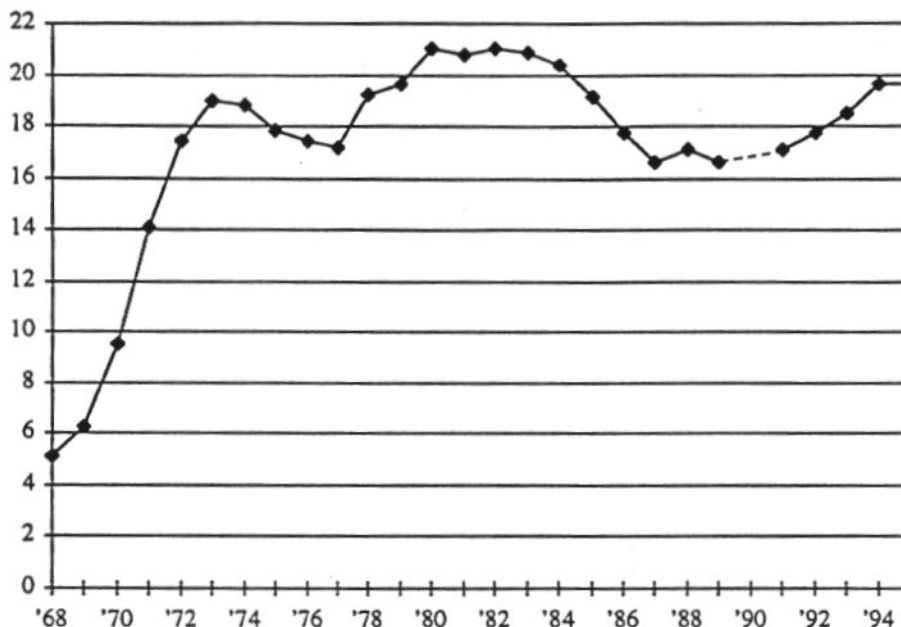
Det framgår av figuren at andelen av 15-20-åringer i Oslo som hadde brukt cannabis (dvs. hasj og marihuana) økte raskt fra nesten ingen en gang på midten av sekstitallet til ca. 19 prosent i 1973. Siden den gang har denne andelen holdt seg forbausende stabil, med en variasjon på bare ca. 2 prosentenheter over og under nivået fra 1973 (variasjonen er riktignok noe større i råttallene, figuren viser 3-årig glidende gjennomsnitt).

Etter hvert bredte cannabisbruken seg til mange miljøer utenfor hovedstaden, og det ble gjort enkelte undersøkelser også i andre byer. Data om cannabisbruken blant ungdom på landsbasis finnes fra 1971 da 4 prosent av ungdommen i alderen 15-19 år svarte at de hadde brukt stoffet. Denne undersøkelsen ble gjentatt i 1973 og andelen som hadde brukt cannabis var da 7 prosent (12). Senere ble undersøkelsen gjentatt annethvert år fram til midten av 80-tallet, og andelen

brukere lå stabilt rundt 7 prosent. Fra 1990 har undersøkelsen blitt gjort årlig og med en noe utvidet aldersgruppe i utvalget. De siste undersøkelsene tyder på at andelen av ungdommen som har brukt cannabis nå ligger mellom 8 og 10 prosent på landsbasis. Tidligere var det noe flere gutter enn jenter som sa de hadde brukt cannabis, men i de senere år er andelene omtrent like store, og det gjelder både i Oslo og i landet som helhet (11).

Når det gjelder bruk av andre typer narkotika er dette et svært marginalt fenomen i ungdomspopulasjonen som helhet. Det kan dreie seg om mellom 1 og 2 prosent som svarer at de noengang har brukt amfetamin, mens andelen som har brukt hhv. kokain/crack, heroin, ecstasy og LSD ligger under 1 prosent. I Oslo ligger tallene noe høyere; rundt 4 prosent har brukt amfetamin, mens mellom 1 og 2 prosent sier de har brukt de andre stoffene (11). Selv ecstasy som har fått så store medieoppslag synes å være begrenset til et relativt lite miljø.

Etter hvert som det moderne narkotikaforbruket har vart en stund har det også blitt interessant å følge utviklingen i voksenbefolkningen og det har vært gjort tre undersøkelser av hele den voksne befolkning (over 15 år) i perioden 1986 til 1994 der spørsmål om cannabisbruk var tatt med. Andelen av befolkningen som noen gang har brukt cannabis har økt fra ca. 7 prosent til nærmere 11 prosent i denne perioden (7,13). Livstidsprevalensens kumulative karakter gjør den imidlertid mindre interessant som indikator for stoffbruk i de

Figur 6. Prosentandel av ungdom i alderen 15-20 år i Oslo som oppgir at de noen gang har brukt cannabis. 1968-1995. (Glidende 3-årig gjennomsnitt.)

Kilde: Astrid Skretting 1996 (11)

høyere aldersgruppene. Det er mer interessant å se på forbruket siste 12 måneder. Også denne har økt for befolkningen som helhet, fra ca. 2 prosent i 1985 (12) til nærmere 4 prosent i 1994 (7). Andelen synker med alderen og i aldersgruppen over 50 år er det svært få som oppgir bruk av cannabis siste 12 måneder.

Den prosentvise andelen av befolkningen som oppgir bruk av andre typer narkotika, og spesielt andelen som oppgir å ha injisert stoff med sprøyte, er meget liten (7). Skal man prøve å anslå antallet som har en såvidt marginal adferd er imidlertid spørreskjemaundersøkelser ikke særlig velegnet. På bakgrunn av dødelighetstall og data fra politiets NARKSYS-register ble antall aktive sprøytemisbrukere på slutten av 80-tallet anslått til omkring 4-5000 personer, hvorav ca. 30 prosent kvinner og 70 prosent menn (14). I denne gruppen finner man en svært stor andel med ulike, tildels svært alvorlige, problemer av både helsemessig og sosial art. Det er derfor ikke så rart at denne gruppen påkaller både helsevesenets, politiets og medias interesse i en grad som ikke står i forhold til deres tallmessige størrelse.

5. AVSLUTNING

Bortimot 90 prosent av den voksne befolkning drikker alkohol en gang i blant, men forbruket er svært skjevt fordelt. En tommelfingerregel er at 10 prosent av den voksne befolkning drikker omtrent halvparten av all alkoholen (3). Svært mange av "alkoholbrukerne" bruker alkohol svært sjelden og i svært moderate mengder. Det er for disse ikke snakk om å bruke alkohol som et rusmiddel, men mere som en markør av hygiene, høytid eller fest. Aspekter som smak, flaskenes

utforming og merkelapper, kunnskap om opprinnelse og forskjellige årgangers kvalitet, o.l. blir da viktigere enn rusvirkningen. Alkoholforbruket kan dessuten foregå på offentlige arenaer, dvs. på skjenkestedene, noe som også bidrar til at man snakker om en egen alkoholkultur.

I forbindelse med narkotikabruk hører man sjelden om tilsvarende typer brukere. Når det gjelder cannabis kan nok det symbolske aspektet ved å samles rundt en hasj-pipe være tilstede, og det blir også ofte snakket om ulike kvaliteter og opprinnelsesland. Konsentrasjonen av de aktive stoffene er imidlertid det alt vesentlige i diskusjonen omkring kvaliteten av ulike typer narkotika. Det er m.a.o. rusvirkningen som er sentral. Både dette og utformingen av lovene på dette området gjør at all bruk av narkotika får karakter av misbruk, mens bare en relativt liten del av alkoholbrukerne vanligvis omtales som misbrukere. For svært mange er imidlertid rusvirkningen det viktigste aspektet også ved alkohol, og skader og problemer forårsaket av alkoholmisbruk er langt vanligere i Norge enn skader og problemer forårsaket av narkotikamisbruk. Etter hvert har det dessuten blitt vanskeligere å snakke om den ene eller andre typen misbruk fordi blandingsmisbruk av både alkohol og ulike typer narkotiske midler har blitt vanlig. Både alkoholrelaterte og narkotikarelaterte skader og problemer kan imidlertid være svært alvorlige, og fører i mange tilfeller til døden. En diskusjon om hvilket rusmiddel som gir de verste skader og problemer har derfor liten mening, bortsett fra å sette fokus på at heller ikke vårt tradisjonelle norske rusmiddel – alkoholen – på noen måte er ufarlig. Alkohol får imidlertid sjelden den samme type oppmerksomhet i media som narkotika.

REFERANSER

1. Hauge R. Fra opiumskrig til legemiddelkontroll. Oslo: Rusmiddeldirektoratet, 1989.
2. Brun-Gulbrandsen S. Våre forfedres alkoholbruk. I Arner O, Hauge R, Skog O-J (red.): *Alkohol i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget, 1985: 25-45.
3. Nordlund S. Norske drikkevaner. En beskrivelse på grunnlag av offentlig statistikk og survey-data. I Arner O, Hauge R, Skog O-J (red.): *Alkohol i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget, 1985: 46-69.
4. Fekjær HO. *Ny viten om alkohol*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1980.
5. Nordlund S. Metoder og metodeproblemer ved estimering av alkoholforbruk. SIFA-rapport nr 3/92. Oslo: Statens institutt for alkohol- og narkotikaforskning, 1992.
6. Nordlund S. Data om alkoholspørsmål. Tabellarisk oversikt over resultater fra intervjuundersøkelser 1956 - 1973. Oslo: Statens institutt for alkoholforskning, 1977.
7. Amundsen A, Nordlund S, Vale PH. Alkohol og narkotika i Oslo. SIFA-rapport nr 1/95. Oslo: Statens institutt for alkohol- og narkotikaforskning, 1995.
8. Skog O-J. Den kollektive drikkekulturen. I Arner O, Hauge R, Skog O-J (red.): *Alkohol i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget, 1985: 86-101.
9. Saglie J. Norske drikkekulturer: Geografi, sosial bakgrunn, livsstil og tilgjengelighet. SIFA-rapport nr 1/94. Oslo: Statens institutt for alkohol- og narkotikaforskning, 1994.

10. Hauge R. Norsk narkotikapolitikk – en beskrivelse og vurdering. I Waal H, Middelthon A-L (red.): Narkotikaforebygging mot år 2000. Oslo: Universitetsforlaget, 1992: 151-160.
11. Skretting A. Ungdom og rusmidler. Data fra de årlige spørreskjemaundersøkelsene til Statens institutt for alkohol- og narkotikaforskning. Oslo: Rusmiddeldirektoratet og Statens institutt for alkohol- og narkotikaforskning, 1996.
12. Irgens-Jensen O. Ungdom og rusmidler. Oslo: Rusmiddeldirektoratet, 1990.
13. Nordlund S. Data om alkohol og andre stoffer 1985. Tabellarisk oversikt over resultater fra en intervjuundersøkelse. Oslo: Statens institutt for alkoholforskning, 1987.
14. Skog O-J. Utviklingen av intravenøst narkotikamisbruk i Norge. Anslag for insidens og prevalens. SIFA-rapport nr 1/90. Oslo: Statens institutt for alkohol- og narkotikaforskning, 1990.